

Hint Dinlerinde Acıdan Kaçışın Bir Yolu Olarak Ötanazi*

Necati SÜMER*

ÖZET

Ötanazi, ölümcül bir hastalığa yakalanan kişiye, acı çekmemesi için bilinçli olarak yapılan bir uygulamadır. Burada, kişinin kendisinin veya bir yakınının talebi üzerine hayatına son vermesi durumu vardır. Amaç, kişiyi dayanılmaz ağrılarından ve acılarından kurtarmaktır. Geçmiş zamanlardan beri başvurulan bu yol, bugün modern dünyada yoğun olarak tartışılmaktadır. Bazı toplumlar ötanaziyi resmi bir uygulama haline getirirken bazıları da etik olmadığı gerekçesiyle onu yasaklamıştır. Hint dinlerinin ötanaziye yaklaşımı nasıldır? Çalışmada cevabı aranan temel soru budur. Bu makalede karşılaştırmalı bir yöntemle ve tarihsel sıralamasına uygun olarak Hinduizm, Budizm ve Caynizm'in ötanaziye bakışı ele alınmıştır. Üç dinin, hayatı önceleyen tutumunun ötanaziye bakışın sınırını ortaya koyduğu görülmüştür. Çünkü ister kutsal ister dindışı olarak kabul edilsin bütün toplumlarda hayata, değer verilmiştir. Dinlerin ve yönetimlerin hayat hakkını, kişi için savunması ve muhafaza etmesi önemli bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır.

* “Bu makale, 2015 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim dalında hazırlanmış Doktora tezinden üretilmiştir.”

** Yrd. Doç. Dr. Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Anahtar Kavramlar

Hayat, Acı, Ötanazi, Hinduizm, Budizm, Caynizm

ABSTRACT

Euthanasia is the practice of intentionally ending a life of person who is suffering a terminal illness in order to relieve pain. Euthanasia is understood as the termination of life at the request of either a patient or a relative. The purpose herein is to relieve the patient from intractable suffering and pain. The practice of euthanasia which has been applied since past times is at the center of controversial discussions in today's modern society. While some societies have accepted euthanasia as a legal practice, others have banned it on the grounds that it is not ethically correct. What about the approach taken by the Indian religions on euthanasia? This is the main question to which the answer is searched in the study. We attempted to discuss the perspectives of religions of Hinduism, Buddhism and Jainism on euthanasia by means of a comparable method and in accordance with the chronology. We understood that the attitude of all three religions prioritizing life limits the perspective of euthanasia; for life, either it is sacred or profane is a prized right in all societies. It is of necessity that both religions and administrations should defend and preserve this right for their people.

Keywords

Life, Pain, Euthanasia, Hinduism, Buddhism, Jainism

Giriş

Hayat, insana bahşedilen en değerli hediyedir. Onu, istediğimiz gibi yaşamak elimizdedir. Bize sunulan bu fırsatın değerini bilmek için bazen fiziksel ve ruhsal acılarla sınanırız. Esasında bu durum hayatın değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Fakat bazı insanlar, hayatın zorluklarına tahammül etmek yerine ondan kaçmak ister. İşte ötanazi, böyle bir kaçış durumudur. Başkasından yardım alarak hayatını bilinçli olarak sonlandırmak, insanın öteden beri seçtiği bir yoldur. Peki, Hint inanç sistemlerinin bu uygulamaya bakışı nasıldır? Ötanazinin Hinduizm, Budizm ve Caynizm'deki yeri nedir? Bu soruların cevabını bulmak, çalışmanın temel amacı olacaktır.

1) Ötanazi

Ötanazi¹, bir insan veya hayvanın çaresiz ve tedavi edilemez durumlarıdaki acılarına son vermek için ağrısız bir şekilde ölümünü gerçekleştirmektir. Bu kavram, tıp literatüründe iyileşmesi mümkün olmayan bir hastanın kendisinin veya yakınlarının talebi üzerine hayatına son vermeye yönelik her türlü faaliyet şeklinde tanımlanır.²

Tıpta ötanazi, pasif ve aktif olmak üzere ikiye ayrılır. Pasif ötanazi, yaşam destekleyici tedaviyi sunmayarak veya sona erdirerek hastanın ölümünü sağlamaktır. Aktif ötanazi ise hastanın hemen ölmesine neden olacak ölümcül dozdaki ilacı vererek ölümünü gerçekleştirmektir.³

Pasif ve aktif ötanazi ayrımının temelinde iki tez yatmaktadır. Birinci teze göre aktif ötanazide bir eylem söz konusuysen, pasif ötanazide yalnızca bir kaçınma veya kişinin ölümüne sebep olabilecek şeylere müdahale etmeme durumu vardır. Çifte etki doktrini diye de adlandırılan ikinci teze göre ise aktif ötanazide ölüm amaçlanırken, pasif ötanazide ölüm sadece öngörülmektedir.⁴

Aktif ötanazinin gönüllü ötanazi, gönülsüz ötanazi ve istemsiz ötanazi olmak üzere üç şekli vardır. Gönüllü ötanazi hastanın talebi üzerine, istemsiz ötanazi herhangi bir talebi olmadığı halde hastanın çektiği acılara son vermek amacıyla, gönülsüz ötanazi ise hastanın onay veremeyecek durumda iken ona uygulanan bir ötanazi şeklidir.⁵

Günümüzde birçok ülkede sıkça başvurulanan bir yöntem olan ötanazi, eskilere dayanan bir uygulamadır. Eski Yunan'da ötanazi, belli şartlar altında onurlu bir ölüm olarak görülmüş ve tedavi edilemez hastalar için acıdan kaçmanın bir yolu olmuştur. Atina gibi bazı Yunan şehirlerinde yaşayan insanlar, yönetimden kendilerine ötanazi uygulanmasını istemiş fakat Sokrat,

¹ Ötanazi, Yunanca "euthanasia"dan gelmektedir. "Euthanasia", güzel anlamında kullanılan "eu" ile ölmek anlamına gelen "thanatos" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu kelime kibar veya güzel ölüm anlamına gelmektedir. Bkz. John Keown, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legalisation*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s.10.

² Marvin Kohl, "Euthanasia", *Encyclopedia of Ethics*, Ed. Lawrence; Charlotte Becker, 2. Edition, (New York: Routledge Press, 2001), s.492.

³ Sibel İnceoğlu, *Ölme Hakkı, Ötanazi*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), s.135.

⁴ İnceoğlu, *Ölme Hakkı, Ötanazi*, s.141.

⁵ Jenifer Fecio McDougall; Martha Gorman, *Euthanasia, A Reference Handbook*, 2. Edition, (California: ABC Clío Press, 2008), s.2.

Platon ve onlar gibi düşünen filozoflar buna karşı çıkmıştır. Bu düşünürler belli şartlar altında dahi ötanaziye doğru bulmadıklarını dile getirmiştir.⁶

Ötanazi, antik dönemlerde olduğu gibi Orta Çağ boyunca da genellikle hoş karşılanmamıştır. Özellikle Batı'da 15 ve 16. yüzyılda Kilise, ötanazi gibi intihar anlamına gelebilecek her türlü eylemi yasaklayıp bu tür eylemlerde bulunanlara sert yaptırımlar uygulamıştır. Fakat 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bazı tıbbi sektörler ve bilimsel topluluklar ötanaziye destek vermiştir.⁷ Zamanla ötanazi yasallaşma sürecine girmiştir. Ötanaziye yasalılaştıran ilk öneri, 1870'lerde sunulmuştur. Ötanazi hakkındaki bu ilk öneri, bir hekim tarafından umutsuzca acı çeken bir hastaya kapsamlı bir tedavi uygulanarak, yaşam olanaklarını kısıtlayıp hastanın acısına son verme şeklinde sonuçlanmıştır. Thomas More ve Francis Bacon da 19. yüzyılın sonlarında ötanazi üzerine kafa yormuştur. More, ötanazide hekimlerin etkisinden hiç söz etmeyerek pasif ötanaziye vurgu yapmıştır. Bacon da aktif öldürmenin doğru olmadığını belirtmiştir.⁸

Tıbbi teknik alanında 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan önemli gelişmeler, ötanazi yöntemleri üstüne bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bir yandan umutsuzluktan ölmek isteyen hastaların durumu diğer yandan gelişen cerrahi müdahale ve tıbbi destek sistemleri, ötanazi tartışmasını iyice alevlendirmiştir. Bütün tartışmalar sonucunda 1960'lardan itibaren ötanazi, Avrupa ve Amerika'da yaygınlık kazanmıştır.⁹ Günümüz dünyasının bir gerçeği haline gelen ötanazi, acaba Hint coğrafyasında nasıl karşılanmıştır? Bu soruya Hinduizm, Budizm ve Caynizm ölçeğinde cevap bulmaya çalışacağız.

2) Hinduizm'de Ötanazi

Belli bir kurucusu ve inanç sistemi bulunmayan Hinduizm, Hint alt kıtasında ortaya çıkmış en eski gelenektir. MÖ 1300-800 yılları arasına ait

⁶ Lisa Yount, *Right to Die and Euthanasia*, Revised Edition, (New York: Facts on File Publishing, 2007), s.5.

⁷ Barry Rosen Feld, *Assisted Suicide and The Right to Die, The Interface of Social Science, Public and Medical Ethics*, (Washington: American Psychological Association, 2004), s.24-26.

⁸ Shai J. Lavi, *The Modern Art of Dying, A History of Euthanasia in the United States*, (Princeton: Princeton University Press, 2005), s.4.

⁹ Lavi, *The Modern Art of Dying, A History of Euthanasia in the United States*, s.4.

olan Veda ilahileri ile daha sonraki dönemde derlenen Brahmanalar, Upanişadlar, çeşitli destan ve kanun kitapları Hinduizm'in kutsal literatürünü oluşturmaktadır. Bu inanç sisteminin en belirgin özellikleri kast sistemi, karma doktrini ve *samsara*dır.¹⁰ Hindular, çoğunlukla politeist bir inanca sahiptir. Hinduizm'de yüzlerce Tanrı'nın varlığı görülse de Brahma, Vişnu ve Şiva Tanrı üçlüsü ön plana çıkmaktadır. Hindular Tanrı'yı temsil eden heykel ve suretlere tapar, onlara hediyeler sunar. Onların kurban törenleri ve hac ziyaretleri gibi dinsel ritüelleri de vardır.¹¹ Hinduizm'in ötanazi anlayışını ele almadan önce bu inanç sisteminin hayata ve ölüme nasıl baktığını irdelememiz gerekir.

Sanatana Dharma adı verilen Hinduizm, ezeli ebedi din anlamındadır. Hindu felsefesine göre *dharma*, birey ve toplumun ahlaki kurallara göre bir hayat sürmesi anlamına gelir. Hindular için hayat rehberi olan *dharma*, hem yasa hem de din demektir. Hindular sorumluluk ve görevlerini bu ahlaki yaşam prensibine uygun olarak yerine getirmeye çalışır.¹² Hinduizm'de hayatın gerçek gayesi, kişinin dini ve ahlaki kuralları yerine getirmesi, kendisine ve ailesine yetecek kadar mala sahip olması, cinsel arzularını meşru bir şekilde karşılaması ve bunları yaptıktan sonra *samsara* çarkından kurtulup mutlak kurtuluşa ulaşmasıdır.¹³ Hinduizm, hayat gibi ölümü de uzun soluklu bir eylem olarak görür. O, ölümü birey için hayatın sonu değil daha önceki eylemlerine bağlı olarak kişinin ruh göçü sürecine girmesi ve neticede yeni bir hayatın takip edilmesi olarak ifade eder. Hinduizm'de ölüm, bir anlamda ruhun mola vermeden tekrar yeni bir bedende yeni bir yolculuğa çıkması demektir.¹⁴

Hindu inancında ölüm aynı zamanda iyilikle kötülük arasındaki dengeyi koruyan, yeryüzünde hızlı nüfus artışı engelleyen ve insan hayatına ölçü

¹⁰ Hint düşüncesinde karma doktrinine bağlı olarak ruhun sürekli bir ruh göçü sürecinde bulunmasını veya dünyadaki doğum, ölüm ve yenedoğuş döngüsünü ifade eden bir kavramdır. Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005), s.8.

¹¹ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Konya: Vadi Yayınları, 1998), s.172.

¹² Namita Nimbalkar, *Euthanasia: The Hindu Perspective*, National Seminar on Bio Ethics, 24-25 January, Joshi- Bedekar College, Thane, 2007, s.56.

¹³ Ali İhsan Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, (İstanbul: DİB Yayınları, 2007), s.290.

¹⁴ Karel Werner, *A Popular Dictionary of Hinduism*, (Richmond: Curzon Press, 2005), s.39.

ve değer veren bir eylem olarak görülür. O, acı ve ıstıraplı hayattan kurtulmanın da bir aracıdır. Hinduizm'e göre ölüm anı yaklaştığı zaman insanın duyularında bir zayıflama meydana gelir ve kişinin zihni melekeleri etkisizleşir. Bu durumda duyular dış dünyayla iletişim kurmayı bırakır ve tamamen ruhun (*atman*)¹⁵ merkezinde yoğunlaşır. Atman, Hinduizm'de değişmeyen bir öz veya cevheri ifade etmektedir. Bütün duyuların burada yoğunlaşması neticesinde ruh, hayat nefesleriyle birlikte bedenın deliklerinden çıkar. Böylece ruh, bedeni cansız bir ceset yığını halinde bırakmış olur.¹⁶

Hinduizm inancına göre ruhun bir sonraki bedene geçmesi için onun maddi olan vücuttan kurtulması gerekir. Bedenin ölümüyle atman, tenasüh yoluyla başka bir hayata tekrar doğabilmektedir. Fakat burada atman için amaç, sonsuz yeniden doğuş çemberi olan samsaradan kurtulmaktır. Hinduizm'de kişi, fenomenler dünyasının temelindeki yüce hakikat olan Brahma'nın bilgisine ulaştınca tenasühten kurtulur. Bu anlamda ölüm, *mokşaya*¹⁷ ulaşmak isteyen bir Hindu için ciddi bir aşamadır.¹⁸ Hinduizm'de bedenden değiştirilebilen ve kendisinden kurtulabilen bir eşya gibi görüldüğü için ruhun varlığı ve yaşayacağı bu süreç daha çok önemsenir. Hindular, fiziksel ölümü bir son olarak görmediğinden kutsal metinleri *Bhavağadgita*,¹⁹ ölümü yıpranan bir elbisenin değiştirilmesine benzetmiştir. Bu kutsal metin, ölenler için üzülmemeyi tavsiye ederek insanların yeni bir vücutta yeni bir elbise giyer gibi tekrar ruh bularak dönüş yapacaklarını söylemiştir.²⁰

¹⁵ "Sanskritçede nefes ve ruh gibi anlamlara gelen bu kavram, Hint felsefesinde kâinatın özünü oluşturan sabit bir öz veya ruhu ifade etmektedir." Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s.48.

¹⁶ Güngör, Ali İsmail Güngör, "Ölüm Ötesi", *Dinler Tarihi*, Ed. Ahmet Hikmet Eroğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013), s.240.

¹⁷ Diğer adı Nirvana da olan bu terim, kişinin doğum ölüm çemberinden ve bunun neden olduğu her türlü acı ve kederden kurtulup mutlak aydınlanmaya ulaşması anlamına gelmektedir. Bkz. Yitik, *Hint Dinleri*, s.9.

¹⁸ Kyoko Murata, *Grieving Tradition in a New Land: Hindu Death and Dying Rituals in America, Religion, Death and Dying*, Vol.1, (California: Praeger Perspectives Publishers), 2010, s.127. James, G., Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, (New York: The Rosen Publishing Group, 2002), s.127.

¹⁹ Hinduizmde kaynağı beşeri olan ve Mahabharata destanının yedi yüz beyitlik küçük bir bölümünü oluşturan metindir. Hinduların dini hayatı üzerinde önemli etkisi olan bir kutsal metin olarak bilinmektedir. Bkz. Yitik, *Hint Dinleri*, s.27.

²⁰ Klaus K., Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, (Oxford: Oneworld Oxford Publishing, 2003), s.57.

Hindular, ölüme yükledikleri derin anlamdan dolayı ölen kişinin cesedini yakarak dünyadaki son görevini yerine getirir. Bu çerçevede Hinduizm'de ölenler için törenler genellikle iki amaç için yapılmaktadır. Birincisi, ölen kişinin cesedinin başında kutsal tütsüler yakarak ölünün zihnini sakinleştirmektir. Diğeri ise cesedi yakıp küllerini Ganj Nehri'ne atmak suretiyle vücudu arındırmaktır. Bazı durumlarda ölen kişinin avucuna inek kuyruğu konulur. Hindu inancına göre bu kuyruk sayesinde ölen kişi, ruh göçü sırasında Vaitarani Nehri'ni kolaylıkla geçebilmektedir. Hinduizm'de ölen kişinin karmik unsurların verdiği karmaşadan kurtulması için onun zihni bazı dualarla sakinleştirilmeye çalışılır. Ayrıca kişinin korku, keder ve acılarının ortadan kalkması için dini metinler okunur. En sonundaysa ölü için *Antyeshthi Samskara* olarak bilinen bir tören yapılır ve ölünün cesedi yakılır.²¹

Ceset yakıldıktan sonra cenazeye katılanlara tatlı ikram edilir. Hindu inancında bu ikram, törenin başarıyla tamamlandığını ifade eder. Buna benzer ikramlar ölümün onuncu, yirminci günleri ile yıl dönümlerinde yapılır. Tekrarlanan ikramlar sayesinde ölünün bedenden ayrılan ruhunun yeni bir bedene girmesine yardım edilmiş olur. Hinduizm'de cenaze törenleri ruhun cesetten ayrılarak bu dünyayı terk etme ve atalar diyarına ulaşmasını sağlama, onun hayalete dönüşerek dünyadaki yakınlarına zarar vermesini engelleme ve ölümlle birlikte ortaya çıkan manevi kirlenmeyi ortadan kaldırma gibi amaçlarla gerçekleştirilir.²²

Hinduizm'de ölüm, acılı ve ıstıraplı hayattan kurtulmanın aracıyken ölüm sonrası hayat ise karmanın neden olduğu doğum-ölüm döngüsü şeklinde devam eden uzun bir süreçtir. Hinduizm inancına göre bedenden ayrılan ruh tanrılar yurdu (*Devayana*), atalar yurdu (*Pitryana*) ve doğrudan yeniden bedenlenme şeklinde üç yol takip etmektedir. Bedenden ayrılan ruhun hangi yolu izleyeceği ise kişinin daha önceki hayatlarında işlemiş olduğu eylemlerin sonucuna bağlıdır. Hinduizm'e göre yüksek bir cenneti ifade eden tanrılar yurduna daha önceki hayatında çile çeken, Brahman'a aşkla tapınan ve yaşamını ibadetle geçiren dindarlar gider. Atalar yurduna insanlar için faydalı şeyler yapan, ihtiyacı olanlara yardım eden, adalet ve barışa

²¹ Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, s.180.

²² Yitik, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.300.

inanan, dini ayin ve törenleri yerine getiren kişiler gitmektedir. Hinduizm'e göre tanrılar ve atalar yurduna giremeyen ruhlar ise ölümden hemen sonra tekrar dünyada farklı bir varlık formunda bedenlenmektedir.²³

Hayat ve ölüm, Hinduizm'de birbirini tamamlayan önemli süreçlerdir. Fakat bazı olaylar, bu doğal akışı sekteye uğratar. Ötanazi, böyle bir durumdur. Hinduizm'de ötanazi için *tercihte özgürlük* ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade, kişinin tedavi edilemez bir hastalık ya da aşırı yaşlılıkla yüz yüze geldiğinde ıstırap ve acı çekmek yerine kendini öldürmeyi istemesi anlamına gelir. Hinduizm'e göre çaresiz durumdaki bir hasta, resmi olarak yöneticilerden kendini öldürme talebinde bulunursa buna belli şartlar altında onay verilebilir. Öncelik, hastanın tüm imkânlar kullanılarak yaşatılmasıdır. Hinduizm'de ötanazi, son çare olarak gündeme gelmektedir. Fakat bazı Hindu din adamları ötanazinin uygulanmasında sakınca görmedikleri gibi onu teşvik bile etmektedir. Ötanazi hakkında Hinduizm'deki farklı görüşler bu konunun günümüzde tartışılmasına neden olmaktadır.²⁴

Hinduizm'de ötanazinin tartışılma nedenlerinden biri de bu dinin zamanla farklı yerlere yayılması ve bunun neticesinde bünyesinde birçok mezhebin ortaya çıkmasıdır. Mezheplerin ötanazi ile ilgili kendi fikirlerini ileri sürmeleri bu konuda çeşitli bakış açıları ortaya çıkarmıştır. Hindular arasındaki bir görüşe göre karma teorisi gereği ruh ve beden doğru zaman gelmeden birbirinden ayrılamayacağı için doktorun hastasına ötanazi uygulaması doğru değildir. Eğer buna izin verilirse hem doktor hem de hastanın karması bu durumdan zarar görür. Bu anlayış çerçevesinde kişinin kasıtlı olarak hayatını sonlandırmasına izin verilmez. Çünkü bu görüşe göre ötanazi, kötü karmaya neden olacağı için ölüm-doğum çemberini bozmaktadır. Ayrıca bunu yapan kişi, ölüm ve yeniden doğuş çemberini aniden yarıda keserek bu sürece zarar vermiş olmaktadır.²⁵

Hindular arasında ötanazi hakkında yaygın olan başka bir görüşe göre hastanın acısını azaltmak ve onun ağrılı yaşamına son vermek için hastaya yardım edilmelidir. Doktor bu şekilde iyi bir iş yaptığı için hem kendisi

²³ Güngör, *Dinler Tarihi*, s.240-241.

²⁴ Harold G., Coward vd., *Hindu Ethics, Purity, Abortion and Euthanasia*, (New York: State University of New York Press, 1989), s.74.

²⁵ Nimbalkar, *Euthanasia: The Hindu Perspective*, National Seminar on Bio Ethics, s.56.

hem de hastası iyi karma kazanmış olur. Bu konuyla ilgili her mezhep kendine göre bir yorum yapsa da neticede Hinduizm, ötanazi gibi kendini öldürme anlamına gelebilecek her türlü fiilin ruhun geçireceği doğal süreçleri bozduğunu söylemektedir. Hinduizm'e göre bu eylemler aynı zamanda kişilere de kötü karma bırakır. Çünkü bu durum şiddetsizlik²⁶ prensibinin ihlali anlamına gelmektedir.²⁷

3) Budizm'de Ötanazi

Budizm, MÖ 6. yüzyılda Kuzey Hindistan'da yaşadığı kabul edilen Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerine bağlı olarak ortaya çıkan ve daha sonra Asya halkları arasında yayılan bir inanç sistemidir.²⁸ En önemli kutsal metinleri Pali dilinde yazılmış olan Tripitaka (üç sepet) adlı kitaplardan oluşan Budizm, iki temel mezhebe ayrılmıştır. Güney Budizm'i olarak bilinen Hinayana mezhebi Sri Lanka, Birmanya, Tayland ve Laos gibi Güney Doğu Asya ülkelerinde; Kuzey Budizm'i olarak bilinen Mahayana mezhebi ise Tibet, Çin, Japonya ve Kore gibi ülkelerde yayılmıştır.²⁹ Bu dinin hayat ve ölüm hakkındaki görüşlerini bilmek, ötanazi konusunu anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Hinduizm içerisinde reformist bir hareket olarak ortaya çıkan ve Budda'nın öğretilerine dayanan bu din, hayatın ebedi olmadığı, acı ve ıstıraplar üzerine kurulu olduğu felsefesine dayanır.³⁰ Herhangi bir Tanrı veya yüce gücün varlığını kabul etmeyen Budizm, hayattaki acı ve ıstıraplardan kişinin ancak kendi çabalarıyla kurtulabileceğini savunur. Budizm'e göre kurtuluş, öncelikle bazı hakikatleri kabul etmeye bağlıdır. Bu çerçevede o, dört hakikati ön plana çıkarır. Birincisi, hayatın acılarla dolu olduğudur. Bu acı ve ıstırapların nedeninin arzu olması ise ikinci hakikattir. Üçüncü

²⁶ Şiddetsizliğin diğer adı Ahimsa'dır. Bu kavram, Caynizm'de hiçbir canlıyı öldürmeme veya hiçbir canlıya zarar vermeme anlamına gelir. Şinasi, Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), s.21.

²⁷ Nimbalkar, *Euthanasia: The Hindu Perspective*, National Seminar on Bio Ethics, s.57.

²⁸ Ali İhsan Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, (İstanbul: DİB, Yayınları, 2007), s.308.

²⁹ Yitik, "Budizm", s.337.

³⁰ Frederic T.L. Leong-Mark M. Leach, *Suicide Among Racial and Ethnic Minority Groups: Theory, Research and Practice*, (New York: Routledge Press, 2008), s.123.

hakikate göre acı ve sıkıntıları ortadan kaldırmak, bunları istemekten vazgeçmeye bağlıdır. Son olarak arzuların üstesinden gelmek için kişinin *Sekiz Dilimli Yol'u*³¹ takip etmesi gerekir. Budizm'e göre bunları iyi kavrayıp uygulayan kişiler, her türlü arzuyu terk edeceği için onlar samsara çarkından kurtulup *Nirvana'ya*³² ulaşabilirler.³³

Hayata karamsar bir pencereden bakan Budizm'e göre dünya dengeden yoksundur ve onun belirgin özelliği acıdır. İnsanın arzuları engellense bile bireyler yeni arzu ve ıstıraplar peşinde koşarak tekrar acı çekmeye devam eder. Budizm inancı açısından dünyada her şey geçici olmasına rağmen insanlar, nesnelere sanki kalıcılar gibi görmek ister. Bu nedenle onlar, kendi benlikleri sanki sürekliliği ve başka benliklerden bütünüyle bağımsızmış gibi düşünür. Üstelik herkes kendi benliğinin dünya kaygısı için diğer farklı benliklerle yarıştığını zanneder. Oysa Budizm'e göre kendi bedeni ve zihni dâhil olmak üzere insanın arzu ettiği her şey, eninde sonunda bir gün yok olmaya mahkûmdur.³⁴

Hayatın geçici olduğunu ifade eden Budizm, ölümü acılara son vermeyen ve yeni bir hayatta başka bir bedende tekrar kişinin karşısına çıkan bir hakikat olarak görür. Budizm'de ölüm, hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle Budizm, insanın mümkün olduğu kadar hayatı anlamasını, kabul etmesini ve ölüme hazırlıklı olmasını ister. Budizm'e göre insan, ölüm gerçeğini kabullenmeden yaşamaya çalışırsa hayatın bir anlamı olmayacaktır. Budizm açısından kendisinin, yakınlarının ve mallarının geçici olduğunu anlayan ve bu duruma üzülmemeyen kişiler, ruh huzurunu daha rahatlıkla koruyabilir. Fakat sonsuz olmayan dünya için ağlayanlar, acı ve ıstırapla-

³¹ Budda'nın hayatının dört hakikati olarak ortaya koyduğu, acının dindirilmesi ve Nirvana'ya ulaşmanın yolu olarak önerdiği sekiz temel yoldur. Bunlar doğru bilgi/iman, doğru amaç/düşünce, doğru konuşma, doğru davranış, doğru meslek, doğru/sürekliliğe çaba, doğru/sürekliliğe gözetim ve doğru/tam konsantrasyondur. Ortayol olarak bilinen bu sekiz kural bireyin derin düşünmesini sağlamaktadır. Bkz. Yitik, *Hint Dinleri*, s.64-65.

³² Sözlükte sönmek ve sakinleşmek gibi anlamlara gelen bu terim, Budizm'de eşyanın gerçek mahiyetinin kavranıp dünyevi varoluş çarkının sona erdiği mutlak aydınlanma ve huzur halidir. Budizm inancına göre Nirvana'ya ulaşan kişi nihai kurtuluşa ulaşmıştır. Bkz. Yitik, *Hint Dinleri*, s.67.

³³ Yitik, "Budizm", s.321.

³⁴ Joseph Runzo-Nancy M. Martin, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, Çev. Gamze Varın, (İstanbul: Say Yayınları, 2002), s.172-173.

rını daha da büyütür. Budizm inancına göre bu kişiler hastalanır ve dünyada huzur bulmazlar.³⁵

Budizm'e göre insanın kaderi, Tanrı'nın istemesine değil kişinin yaptığı iradi eylemlere bağlıdır. Karma prensibi gereği bu süreç, yanan bir mumun diğer mumu yakması gibi Nirvana'ya kadar devam eder. Bu prensip çerçevesinde Budizm'e göre hayatı sona eren kişi, ölümünden sonra karmik fiillerine bağlı olarak cennet veya cehennemde yeniden doğacaktır. Budizm'de cennet veya cehennem inancı ise mutluluk veya ıstırap yurdu olarak değerlendirilir. Buddha, vaazlarında iyilik yapanların ölümden sonra cennette mutlu bir şekilde doğacaklarını, kötülük yapanların ise fiillerin sonucuna göre cehennemde yeniden doğarak ceza göreceğini söylemiştir. Fakat Budizm inancında cennet veya cehennem âlemleri geçicidir. Çünkü Budizm'de asıl amaç, sonsuza kadar devam eden olumlu veya olumsuz ruh geçlerinin kısır döngüsünden kurtularak Nirvana'ya ulaşmaktır.³⁶

Acıdan kaçışın bir yolu olarak ötanazi ise Budistler arasında yaygın olarak bilinen bir uygulama değildir. Zaten erken dönem Budist metinlerinde ötanaziyle ilişkili veya bu durumu karşılayan herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Fakat Budizm inancını ve manastır hayatını düzenleyen kuralların bulunduğu bazı kutsal metinlerde intihar bağlamında ötanazinin de yasak olduğuna vurgu yapılır. Özellikle manastır kurallarının yer aldığı metinlerde ötanazi ile ilgili altmışa yakın örnek verilmiştir. Onun suç olduğu ve bu suçu işleyenlerin manastırdan aforoz edilmeye kadar varan çeşitli cezalar alacağı belirtilmiştir.³⁷

Günümüzde Budistler, aktif ötanaziyi doğru bulmamaktadır. Hastanın acılarına son vermek yerine ona tıbbi tedavinin uygulanmasını önermektedir. Fakat Budistler, gönüllü ve gönülsüz adı verilen aktif ötanazinin diğer türlerine belirli koşullarda izin vermektedir.³⁸ Budizm'in yaşandığı yerlerde Budist din adamları ve kanunları ötanazinin hangi durumlarda uygulan-

³⁵ Güngör, "Ölüm Ötesi", s.243.

³⁶ Güngör, "Ölüm Ötesi", s.244-245.

³⁷ Damien Keown, *End of Life: The Buddhist View*, (London: Golsmith College University, 2005), s.952-955.

³⁸ Roy W Perrett, "Buddhism, Euthanasia and Sanctity of Life", *Journal of Medical Ethics*, 1996, Vol.22, s.309-313.

cağı ile ilgili ortak bir görüşe varmış durumdadır. Buna göre hastalık ölümcülse ve tıbbi tedaviyle iyileştirilemeyecekse, ağrı hem hasta hem de yakınları için tahammül edilemez boyutlardaysa, hasta bu yöntemle huzura kavuşacaksa, kişi bu yöntemi bilinci yerindeyken kabullenmişse, doktor tarafından onay verilmişse ve uygulanacak yöntem insani ise ötanaziye izin verilmektedir.³⁹

4) Caynizm'de Ötanazi

Caynizm, MÖ 6. yüzyılda Hint yarımadasının kuzeyinde Ganj havzasında yer alan Bihar eyaletinde geleneksel Hindu dininin kast anlayışına ve kanlı kurban törenlerine karşı tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Caynizm, bugün Hindistan'da varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu inanç sisteminin kurucusu Vardhamana'dır. Ona *Jina* (muzaffer) veya *Mahavira* (büyük kahraman) ünvanı verilmiştir. Hayatının son otuz yılını öğretilerini yaymakla geçiren Vardhamana, yetmiş yaşlarında hayatını kaybetmiştir.⁴⁰ Caynizm, tıpkı Budizm gibi karamsar bir hayat anlayışına sahiptir. Bu anlayış, Caynistlerin ölüme de benzer şekilde yaklaşmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Caynizm'in ötanazi hakkındaki tutumunu anlamak için bu dinin hayat ve ölüm üzerine ne söylediğine bakmamız gerekir.

Caynizm, insanın ve içinde yaşadığı âlemin bir yüce Tanrı veya benzeri bir varlık tarafından yaratılmış olduğu fikrine karşı çıkan bir inanç sistemidir. Caynizm'e göre insanın içinde yaşadığı âlem, ezeli ve ebedidir. Bu anlamda Caynist düşünce, âlemin ve oradaki fenomenlerin reel gerçekliğini kabul eder. Bu inanç sistemine göre fiziki dünya, sınırsız sayıdaki *pudgala* (madde) ve *jiva* (ruh) atomlarının birbiriyle temas etmesi sonucu oluşmuştur. Varoluşun başlangıcı ise jiva atomlarının hareketiyle bilinmeyen bir zamanda gerçekleşmiştir. Caynizm'e göre jiva cansız nesnelere, bitki, hayvan ve insana kadar bütün varlıklara canlılık vermektedir.⁴¹

Caynizm'in hayat felsefesi, madde ve ruh hakikatine dayanmakta-

³⁹ Carl B. Becker, "Buddhist Views of Suicide and Euthanasia", *Philosophy East and West, Understanding Japanese Values*, 1990, Vol.40 No.4, s.543-556.

⁴⁰ Yitik, "Hint Dinleri", s.95-97.

⁴¹ Ali İhsan Yitik, "Caynizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2007), s.364.

dır. Caynizm'e göre temel özellikleri bakımından birbirinin aynı olan jiva atomları, ince toz zerrecikleri halindeki madde ile temasa geçtikleri andan itibaren farklılaşmaya ve temel özelliklerini yitirmeye başlar. Diğer taraftan maddi atomların ruha karşı akışı karmik unsurların oluşmasına neden olur. Doğal halinde parlak ve saf olan ruh, karmik unsurlarla birleşince kalınlaşır ve tanınmaz hale gelir. Böylece ruhu kuşatan karmik unsurlar yeni eylemlere onlar da yeni karmik birikimlere yol açar. Caynizm'e göre bu süreç, ruhlar için sonsuza kadar devam eder.⁴²

Caynizm'e göre ruhu örten maddi kalın tabakalar, kişinin hayatta doğruya ulaşmasının önünde büyük engel teşkil eder. Tam bu noktada Caynizm'in *Mokşa* inancı devreye girer. Mokşa, ruhun karmik birikimlerden tamamen özgürleşmesi ve kurtulmasıdır. Bu inanç sayesinde mükemmel bilgiyle donatılmış olan ruh, dinginlik ve mutluluğa ulaşarak maddeyle örülmüş bedenden kendisini kurtarmış olur. Caynizm'e göre ruh, Mokşa sayesinde yıkıcı (*Ghatiya*) olan ve olmayan (*Aghatiya*) karmik birikimden uzaklaşmış olur. Caynizm inanç sistemine göre kişi, ancak bu şekilde karmadan kurtulur ve mutlak aydınlanmaya ulaşır. Aydınlanmaya ulaşmış kişi ise artık dünya hayatının meşgaleleriyle uğraşmaz ve kimseye zararı olmayan sakin bir hayat yaşar.⁴³

Caynizm'e göre bütün ruhlar kurtuluşa ve sakinliğe ulaşamaz. Ancak özel kabiliyete sahip ruhlar, sayısız bedenlenmelerin sonunda dingin bir hayata kavuşabilir. Caynizm açısından bir ruh mutlak aydınlanmaya ulaşmak istiyorsa onun karmik unsurların nüfuzundan korunması ve kendisinde var olan mevcut karmaları ortadan kaldırması gerekir. Kişinin ruhunu karmaya karşı koruması için hayatta iken bazı kurallara uyması gerekir. Bunlar öldürmemek, doğru sözlü olmak, hırsızlık yapmamak, cinsellikten uzak durmak ve kanaatkâr olmak şeklindeki beş yasağa uymaktır. Bunların üstesinden gelebilmek için kişinin disiplinli, sabırlı ve nefsini öldürmüş olması gerekir. Bu çerçevede Caynizm'de ancak katı bir züht hayatına girenler ve dünyayı tamamıyla terk eden rahip ve rahibeler ruh göçünden kurtulup Nirvana'ya ulaşabilmektedir.⁴⁴

⁴² Yitik, "Caynizm", s.364-365.

⁴³ Jagmenderlal Jaini M.A., *Outlines of Jainism*, (London: Cambridge University Press, 1916), s.41.

⁴⁴ Abdurrahman Küçük vd., *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), s.201.

Caynizm'de huzura ulaşmanın ve sonsuza kadar devam eden sarmaldan kurtulmanın yolu bireysel çabalardan geçer. Fakat hayatta gösterilen gayretlerin ve yapılan iyi davranışların son bulacağı bir zaman dilimi vardır. Caynizm'e göre kişinin dünya hayatını bitirip onu başka bir çarka taşıyan hakikat ölümdür. Bu çerçevede Caynist inanç sisteminde ölüm, atomların parçalandığında dünya hayatının sona ermesi veya hayatın atomlarının havaya uçması olarak ifade edilir.⁴⁵ Caynizm, ölümlü bedenden ayrılan ruhun dünyadaki özgür eylemlerinin sonucu olarak tanrılar âlemi (*urduva*), yeryüzü (*madhya*) ve kötülerin kalacakları yer altı dünyası (*adho*) denilen katmanlardan birinde hayatını sürdüreceğini söyler. Caynizm'de insanın içinde yaşadığı âlem, ezeli ve ebedi görüldüğü için bu dinde kıyamet ve onunla ilgili öğretiler bulunmamaktadır.⁴⁶

Ölümü hayatın doğal bir neticesi olarak ifade eden Caynizm, ötanaziye insan onuruna ve saygınlığına yapılan bir hakaret olarak görür. Caynizm, kişinin başkasına veya kendisine herhangi bir yöntemle zarar vermesine karşı çıkar. Bunun yerine insanlara sevgi, saygı dolu ve mütevazı olmalarını ayrıca yaptıkları hatalar için pişmanlık ve üzüntü duymalarını tavsiye eder. Caynizm'e göre insan, yeryüzündeki bitki ve hayvan dâhil olmak üzere tüm canlılara karşı şefkatli olmalıdır. Bu durum Caynizm'in canlılara zarar vermeme prensibi Ahimsa çerçevesinde değerlendirilir. Bu inanç sistemine göre hayvan, bitki ve en küçük varlık parçacıklarının bile bir ruhu vardır. Bu nedenle Caynistler, canlılara zarar vermekten mümkün olduğunca kaçınırlar. Yaralı hayvanları tedavi etmek için kliniklerde oldukça fazla para harcayan Caynistler, yağmurlu açık bir havada ya da karanlıkta uçuşan bir böceği yutmamak için çok dikkatli davranırlar. Sıradan Caynistler, böcek boğazına kaçmasın diye suyu üç kere süzdükten sonra içerken daha dindar olanlar, ellerinde bir süpürgeyle önlerindeki canlıları temizleyerek dolaşırlar. İbadet esnasında dua okuduklarında ağızlarına herhangi bir böcek girmemesi için yüzünü peçeyle örten dindar Caynistler bile vardır.⁴⁷

⁴⁵ Colette Caillat, *Fasting Unto Death, According to the Jaina Tradition*, Acta Orientalia 38, 1977, s.115.

⁴⁶ Yitik, "Caynizm", s.364.

⁴⁷ G. T. Bettany, "Jainism", *The Great Indian Religions*, (New York: Ward, Lock, Browden and Co., 1892), s.241.

Bütün canlılara karşı hassas olmayı önemli bir ilke olarak benimseyen Caynizm, ötanazi gibi bir uygulamayı hayatı sonlandıran yapay bir yöntem olarak görür. Caynizm'e göre böyle bir yöntem, insanın yaşadığı dünyada hayatın anlamını kavramasına ve manevi tatmin yaşamasına engel olmaktadır. Caynist din adamlarına göre kişiler, bedenleri üzerinde hak sahibi olmalarına rağmen sırf acı çektikleri için ötanaziye başvurduklarında şiddet kavramının içeriğini genişletmiş olurlar. Caynizm açısından ötanazi, kişinin karmik kaderine de zarar veren bir eylemdir. Çünkü bu inanç sistemine göre kişiler geçmişte yaptıkları amellere göre tekrar iyi veya kötü bir formda dünyaya gelmektedir. Dolayısıyla Caynizm, ötanaziyi karmasını kötüleştirdiği, kişinin kurtuluşuna engel olduğu ve şiddetsizlik prensibini ihlal ettiği gerekçesiyle doğru bulmaz.⁴⁸

Yeryüzündeki bütün canlıların hayatına değer verdiği için ötanaziye karşı çıkan Caynizm'in Sallekhana, Santhara ve Samadhi-Marana gibi oruçlarla bedenine zarar vermeyi yüceltmesi bir çelişki olarak görünmektedir. Eliade'a göre çelişki gibi algılanan bu durum, Caynizm'in Tanrı'yı inkâr eden ve kötümserliği ön plana çıkaran yaklaşımından kaynaklanır. Eliade'a göre Caynizm'in tinsel ve kozmik ötesi bir mutluluğa yoğunlaşması ve dünyadaki her şeyin geçici olduğu inancı, Caynistlerin dünyaya ilgisiz kalmalarına neden olmuştur. Buna Caynizm'in dünya hayatında sürekli çıplaklığı ve katı çileciliği vurgulayan anlayışı ve bedenin kirli olduğu yaklaşımı da eklenince karamsar bir dünya algısına kapılan bazı Caynistler, herhangi bir zorluk karşısında sığınacağı yüce bir varlık bulamayınca hayatlarına son verirler. Fakat tüm bunlara rağmen ilke olarak Caynizm, ötanaziye şiddetsizlik prensibine aykırı olduğu ve kozmik ötesi mutluluğu engellediği için karşı çıkmaktadır.⁴⁹

SONUÇ

Ötanazi, bugünün meselesi gibi görünse de eskilere dayanan bir uygulamadır. O, geçmişten günümüze birçok toplumda acı çekmekten kaçışın bir yolu

⁴⁸ Hazel Biggs, *Death with Dignity and Law*, (Oxford: Hart Publishing, 2001), s.152-154.

⁴⁹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna*, Çev. Ali Berktaş, C.2, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012), s.98.

olarak uygulanmıştır. Çünkü hayatın olduğu her yerde hayata dair güçlükler, acılar, ıstıraplar ve kederler vardır. Bazı insanlar hayatın sıkıntılarına göğüs gerip acılarla yaşayabilirken bazıları da acı çekmemek uğruna hayatına son vermektedir. Ötanazi isteğinde bulunanlar, genellikle fiziksel veya ruhsal acıya katlanamayanlardır. Böyle insanlar, dayanılmaz ağrılar içinde bir hayat sürmektense ölümü hızlandıran ilaçlar alarak aniden ölmeyi tercih ederler. Dolayısıyla ötanazi, kişinin her şeye rağmen yaşamaya devam edip etmeyeceği sorunudur. Başka bir deyişle o, kalmak ile gitmek arasındaki keskin bir tercihtir.

Hint inanç sistemlerinden ilki olan Hinduizm'in ötanaziye *tercihte özgürlük* demesinin sebebi, aslında onun hayatla ölüm arasındaki ince çizgiyi belirtmiş olmasındandır. Başka bir sebep de Hinduizm'in dünya algısını acı ve keder üzerine kurmasıdır. Çünkü bu din, dünyanın bir tuzak olduğu ve ruhun ondan kurtulmaya çalıştığı felsefesini ön plana çıkarmıştır. Bedeni yıpranan bir elbiseye benzeten Hinduizm, ruhun kurtulması için bu elbisenin değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Karamsar bir yaklaşım ortaya koyan bu inanç sistemi, böylece dolaylı da olsa ötanaziye teşvik etmiştir. Fakat gerek geçmişte gerekse de günümüzde Hindular, ötanazinin ancak hastanın ölmeyi talep edemeyecek kadar ağır bir durumda olduğunda uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Bu anlamda Hinduizm'de ötanazi, ilke olarak yasaklanmış fakat pratikte belli şartlar altında kabul edilmiştir.

Hinduizm'in bazı uygulamalarına tepki olarak ortaya çıkan Budizm de ötanaziye teşvik edici bir yaklaşım sergilemiştir. Budda'nın hayatın acı ve ıstıraplarla dolu olduğuna vurgu yapan karamsar görüşleri, dünyanın geçici olduğu vurgusu ve münzevi hayatı özendirme Budistlerin bu uygulamaya sempatiyle yaklaşmasının belli başlı nedenleri olmuştur. Budda, kişinin samsaradan değil dünyadan korkması gerektiğini söylemiş ve hayatı korkunç bir doğumevine benzetmiştir. Ona göre hayat, evlatlarını yutan ve yuttuklarını tekrar doğuran bir cehennem gırtlığıdır. Bu kötümser anlayış nedeniyle Budistler, özellikle pasif ötanazinin uygulanmasını olumlu bulmuşlardır. Dolayısıyla Budizm de Hinduizm gibi aktif ötanaziye karşı olumsuz, pasif ötanaziye karşı ise olumlu bir tutum içindedir.

İnanç konusunda Budizm'le benzer yaklaşımlara sahip olan Caynizm de ötanaziye dolaylı olarak teşvik etmiştir. Bu dinin yüce bir yaratıcı anlayışını reddetmesi, dünyayı ve içindeki her şeyi geçici görmesi, insanın zavallı,

yalnız ve çaresiz olduğuna vurgu yapması, maddenin ruhta karmik birikim oluşturduğu için herkesin kurtuluşa ulaşamayacağı ilkesi ve katı züht hayatını önermesi gibi karamsar anlayışları nedeniyle ötanazi Caynistler arasında ilgi görmüştür. Caynizm şiddetsizlik prensibine (Ahimsa) vurgu yapmış fakat önerdiği münzevi ve kötümser hayat biçimleriyle hem ötanaziye hem de *Sallekhana*, *Santhara* ve *Samadhi Marana* gibi ölüm oruçlarına kapı aralamıştır. Neticede Caynizm, *Abimsa* prensibi çerçevesinde aktif ötenaziyi yasaklamış fakat pasif ötenazinin de uygulanmasına hayır dememiştir.

Kaynaklar

- Becker, Carl B., “Buddhist Views of Suicide and Euthanasia”, *Philosophy East and West*, Understanding Japenese Values, 1990, Vol.40 No.4, s.543-556.
- Bettany, G.T., “Jainism”, *The Great Indian Religions*, (New York: Ward, Lock, Browden and Co., 1892).
- Biggs, Hazel, *Death with Dignity and Law*, (Oxford: Hart Publishing, 2001).
- Caillat, Colette, “Fasting Unto Death, According to The Jaina Tradition”, *Acta Orientalia*, 1977, Vol. 38, s.43-66.
- Coward, Harold G. vd., *Hindu Ethics, Purity, Abortion and Euthanasia*, (New York: State University of New York Press, 1989).
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Gotama Budha’dan Hıristiyanlığın Doğuşuna, Çev. Ali Berktaş, C.2, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012).
- Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. baskı, (Ankara: Vadi Yayınları, 1998).
- Güngör, “Ölüm Ötesi”, *Dinler Tarihi*, Ed. Ahmet Hikmet Eroğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2013).
- Feld, Bary Rosen, *Assisted Suicide and the Right to Die, The Interface of Social Science, Public and Medical Ethics*, (Washington: American Psychological Association, 2004).
- İnceoğlu, Sibel, *Ölme Hakkı, Ötenazi*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999).
- Jaini M.A., *Jagmanderlal, Outlines of Jainism*, (London: Cambridge University Press, 1916).
- Keown, Damien, *End of Life: The Buddhist View*, (London: Golsmith College University, 2005).
- Keown, John, *Euthanasia, Ethics and Public Policy: An Argument against Legislation*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

- Kohl, Marvin, “Euthanasia”, *Encyclopedia of Ethics*, Ed. Lawrence; Charlotte Becker, 2. Edition, (New York: Routledge Press, 2001).
- Klostermaier, Klaus K., *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, (Oxford: One-world Oxford Publishing, 2003).
- Küçük, Abdurrahman; Tümer, Günay; Küçük, Mehmet Alparslan, *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009).
- Lavi, Shai J., *The Modern Art of Dying, A History of Euthanasia in the United States*, (Princeton: Princeton University Press, 2005).
- Leong Frederic T.L.- Leach, Mark M., *Suicide Among Racial and Ethnic Minority Groups: Theory, Research and Practice*, (New York: Routledge Press, 2008).
- Lochtefeld, James, G., *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, (New York: The Rosen Publishing Group, 2002).
- Mcdougall, Jenifer Fecio- Gorman, Martha, *Euthanasia, A Reference Handbook*, 2. Edition, (California: ABC Clio Press, 2008).
- Murata, Kyoko, *Grieving Tradition in a New Land: Hindu Death and Dying Rituals in America*, *Religion, Death and Dying*, Vol.1, (California: Praeger Perspectives Publishers, 2010).
- Nimbalkar, Namita, *Euthanasia: The Hindu Perspective*, National Seminar on Bio Ethics, 24-25 January, Joshi- Bedekar College, Thane, 2007.
- Perrett, Roy W, “Buddhism, Euthanasia and Sanctity of Life”, *Journal of Medical Ethics*, 1996, Vol.22, s.309-313.
- Runzo, Joseph- Martin, Nancy M., *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı, Çev. Gamze Varın*, (İstanbul: Say Yayınları, 2002).
- Werner, Karel, *A Popular Dictionary of Hinduism*, (Richmond: Curzon Press, 2005).
- Yitik, Ali İhsan, *Hint Dinleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2005).
- _____, “Hinduizm, Budizm, Caynizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).
- Yount, Lisa, *Right to Die and Euthanasia*, Revised Edition, (New York: Facts on File Publishing, 2007).